॥ श्री गणेशाय नमः ॥

જીવતો શયતાન

નાટક ! સંક્ષિપ્ત સાર અને ગાયનો !!

મનોરંજક નાટક સમાજ માટે

પ્રયોજક

ઠક્કુર નારાયણ વિસનજી

—

અનંગ અંગે હૃદયમાં પદ્માનો અધિકાર,
અનંગ પદ્મા યોગથી અનર્થનો વિસ્તાર.

પ્રકાશક

પ્યારેલાલ વિઠ્ઠલરાય મહેતા

મુકામઃ-શાન્તિભુવન થીએટર, અમદાવાદ.

૧૯૭૮)　　　(ઈ. સ. ૧૯૨૨.

આવૃત્તિ ૧લી પ્રત ૪૦૦

મૂલ્ય ચાર આના.

આ ઓપેરા અમદાવાદમાં શ્રી "ગણેશ" પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
ઇશ્વરલાલ માણેકલાલ ત્રીવેદીએ પ્રકાશકને માટે છાપ્યા.
(તા૦ ૧૩-૫-૧૯૨૨)

જીવતો શયતાન

નાટકનો પ્રવેશાનુક્રમથી સંક્ષિપ્ત સાર

———:o:———

કિંચિત પૂર્વ વૃત્તાંત

શ્યામ નગરના રાજા નયપાલની બે પુત્રી હતી, તેમાંની મોટી પુત્રીનું નામ સુનંદા અને ન્હાની પુત્રીનું નામ મંદાકિની નયપાલની રાણી પોતાની પુત્રીઓને બાલ્યાવસ્થામાં મૂકીને સ્વર્ગવાસિની થઇ હતી. અનંગપાળ નામના એક ક્ષત્રિય કુમાર સાથે સુનંદાનો લગ્ન સંબંધ કરવામાં આવ્યો હતો, અને નયપાલને પુત્ર સંતાન ન હોવાથી નયપાલના મરણ પછી રાજ્ય અનંગપાળનેજ મળવાનો સંભવ હતો. એવામાં અચાનક સુનંદાનો સ્વર્ગવાસ થયો અને તેથી અનંગપાળે કુમારિકા મંદાકિનીના હસ્તની રાજા પાસેથી યાચના કરી પણ મંદાકિનીનો પ્રેમ મદનકેતુ નામક એક બીજા ક્ષત્રિય કુમારમાં બંધાયલો હોવાથી તેનો લગ્નસંબંધ મદનકેતુ સાથે થયો, અને અનંગપાળ સુશીલા નામની એક બીજી ક્ષત્રિય કુમારિકા સાથે પરણ્યો, કેટલાક સમય પછી વૃદ્ધ રાજા નયપાલનો અંતકાળ સમીપ આવી લાગ્યો, અને તેણે પોતાના ન્હાના જમાઇ મદનકેતુને પોતાના મુકુટ તથા સિંહાસનનો ઉત્તરાધિકારી કરીને શાંતિથી સ્વર્ગારોહણ કર્યું. અનંગપાળને તેણે સેનાપતિની પદવી આપી હતી. દુષ્ટ અનંગપાળ મંદાકિનીમાં પ્રથમથીજ લુબ્ધ થએલો હતો તેમજ રાજ્યનો લોભ પણ તેના હૃદયમાં પ્રબળતાથી વસી રહ્યો હતો પણ જ્યાંસુધી રાજા નયપાલ જીવતો હતો, ત્યાંસુધી પોતાની આકાંક્ષાને તૃપ્ત કરવામાટે તેનાથી કાંઇપણ કરી શકાતું નહોતું. રાજાના મરણ પછી છળ પ્રપંચથી મદનકેતુને મારી

તેણે રાજ્ય તથા મંદાકિનીને પોતાના અધિકારમાં લાવવાના નીચતા ભરેલા પ્રયત્નો કરવા માંડ્યા. પોતે સેનાપતિ હોવાથી પ્રથમ સૈન્યને તેણે પોતાના પક્ષમાં કરી લીધું અને મદનકેતુએ જે કેટલાક દરબારી અને અમલદારો કે અધિકારીઓને અધિકારભ્રષ્ટ કર્યા હતા તેમને પણ પોતાના પક્ષમાં લાવીને પોતાની મહત્વાકાંક્ષાની પ્રાપ્તિનો પ્રારંભ કરી દીધો. રાજ્ય તથા મંદાકિનીને પ્રાપ્ત કરવામાટેના તેના ભયંકર કાળપ્રપંચો ચાલી રહ્યા છે તે સમયથી આપણા પ્રસ્તત નાટકનો આરંભ થાય છે.

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો—શ્યામનગર પાસેનું એક ખંડિયેરઃ—દુષ્ટ અનંગપાળનો પ્રપંચી સરદારો સાથે રાજદ્રોહી મંડળનો ગુપ્ત સભામાં વાર્તાલાપ: વર્તમાન રાજા મદનકેતુના નાશમાટેનો તેમનો નિશ્ચય અને સર્વ સરદારોના જવા પછી અનંગપાળની લંપટતાનો પ્રકાશ્શ. એટલામાં આ ગુપ્ત મંડળ વિશેની ખબર પડવાથી છુપા વેષે ત્યાં આવી સંતાયલી અનંગપાળની નામ પ્રમાણેના ગુણ ધરાવનારી પત્ની સુશીલાનું પ્રકટ થવું, તેનો પતીને કડવો પણ સત્ય ઉપદેશ, અનંગપાળનો કોપ અને પત્નીને મારી નાખવાનો પ્રયત્ન. અચાનક સુશીલાના બંધુ રતિપાળનું તમંચા સાથે નીકળી આવવું અને પિશાચના પંજામાંથી દેવીનો ઉદ્ધાર.

પ્રવેશ ૨ જો—અનંગપાળનો એકાંતવાસઃ-અનંગપાળની સાથે ગુપ્ત પ્રેમનો સબંધ ધરાવનારી ખવાસ જાતિની દાસી ચંદાનું અનંગપાળના બોલાવ્યાથી આવવું, અનંગપાળ સાથે તેનો વાર્તાલાપ, અનંગપાળે તેને સમજાવી પટાવી અને છેવટે તેના પ્રેમને છોડી દેવાની

વજીરી તથા રાણી બનાવવાની આશા બતાવી અંતઃપુરમાં રાજા અને રાણી વચ્ચે કુસંપની આગ સળગાવવાનું કામ સોંપવું. પ્રેમલોભી ચંદાની તે માટે કબુલાત અને પ્રેમવિનોદ સાથે તેનું પ્રયાણ. સુશીલાએ પ્રપંચ વિસ્તારની આ ગુપ્ત વાર્તા સાંભળી પોતાના પતિને કશી હાનિ ન થાય અને રાજકુટુંબને પણ એ પ્રપંચના જાળમાંથી છટકાવી શકાય એવા યોગ્ય ઉપાયને યોજવાનો હૃદયમાં કરેલો નિશ્ચય અને તેના સત્યપ્રિય હૃદયનો ક્ષણિક સંસારનાં સુખોની આશાથી કરાતા કપટ ખેલો વિષે તિરસ્કાર; તેના વૈરાગ્યદર્શક ઉદ્‌ગાર.

પ્રવેશ ૩ જો—નાટકની એક્ટ્રેસ ગોપીનો બંગલો;—નાટકમાં એક્ટ્રેસ તરીકે લાઇટમાં આવેલી અને નંદલાલ નપ્પખોદીયા નામના એક દલાલની ચતુરાઇથી પાંચ પૈસે સુખી થયેલી તરુણ અને રૂપસુંદરી વિધવા ગોપીના વૈધવ્ય અને સ્વતંત્ર જીવન વિષે વિલક્ષણ ઉદ્‌ગાર; એટલામાં તેના પ્રેમી ભ્રમર અને દલાલની પદવી ભોગવતા તથા ગોપીના પ્રતાપે પૈસા ટકાથી તીજોરીને ભરતા નંદલાલનાથ એક આશારામ મસાણી નામના ગૈસાગાર શિષ્યને લઇને આવે છે. બાપ દાદાએ મસાણમાં લાકડાં વેચીને કરેલી દોઢ લાખની મિલકતવાળા આશારામ મસાણીનું ગોપી જે નાટક મંડળીમાં નોકરી કરતી હતી તે નાટક મંડળીના થીએટરમાં કોઈ ઓડીયન્સ મેનેજરે અપમાન કરેલું હોવાથી એ વેરનો બદલો વાળવામાટે તેનો તે મંડળીના કેટલાક એક્ટર્સ અને ગોપી વગેરેને ઉપાડી નવી નાટક મંડળી ઉભી કરવાનો વિચાર અને તેના હૃદયમાં ગોપી વિષે ખાટો મીઠો વિકાર. ગોપીનું સાતસોના પગારથી અને નંદલાલનું મેનેજર તરીકે બસોના પગારથી સારું નક્કી અને બીજા માણસોને ઉઠાવી નાટક મંડળી ચાલુ કરવાની વાત પક્કી. આશારામના ગયા પછી ગોપી તથા નંદલાલનો આવા મૂર્ખ મનુષ્યની મૂર્ખતા વિષે ઉપહાસ અને 'જેવી લુચ્ચી બાઇ તેવા લુચ્ચા ભીમભાઈ' વાળી કહેવતનો પ્રત્યક્ષ પ્રકાશ.

પ્રવેશ ૪ થો—રાજા મદનકેતુનો ઉદ્યાનયુક્ત મહાલય—ઉદ્યાનમાં વસંતની શોભા વિસ્તરી રહી છે; ત્યાં રાણી મંદાકિની અને તેની સખીઓનો પરસ્પર વસંતકાલિક શૃંગારવિનોદ; રાજાનું આગમન અને રાજ્યમાં પ્રપંચનો આરંભ થવા વિષેની એક આર્ય અજાણાની નામ વિનાની આવેલી પત્રિકા રાણીને વંચાવવી, ત્યારપછી પ્રજાપર અધિકારીઓના થતા અત્યાચાર વિષેની અને રાજધર્મ વિષેની ચર્ચા; રાજાનો ગુપ્ત વેશે નગરચર્ચા જોવાનો નિશ્ચય અને ત્યારપછી ભોજન તથા વિશ્રાંતિ માટે ઉભયનું અંતઃપુરમાં પ્રયાણ.

પ્રવેશ ૫ મો—રાજમહાલય પાસેના ઉપવનનો એક ભાગઃ—ખટંગપાળનો પ્રવેશ અને પોતાની ચઢતી કળા તથા પ્રપંચના દાવમાં ફાવવા વિષેનો આનંદ. શુશીલા પોતાના ભાઈને લઈને પીયરમાં મળેલી હોવાથી તેનો હર્ષ, દાસી ચંદા સાથે તેનો મેળાપ. રાજા મદનકેતુ ગુપ્ત વેષથી નગરચર્ચા જોવાને એજ માર્ગે થઈને નીકળવાનો હોવાથી પ્રસંગને સાધી રાજાના કાન ભંભેરવા વિષેની ચંદાને તેની સૂચના. પ્રમાણે ચન્દાએ બજાવેલું કામ અને રાજાનો રાણીના વ્યભિચારના કારણને શોધવાનો નિશ્ચય; દેવના હૃદયમાં શંકા પિશાચિકાનો સંચાર.

પ્રવેશ ૬ ઠો—નાટક મંડળીનો રીહર્સલ હૉલ—નંદલાલ ઝબ્બોદિયાના ખુશામદ અને દલાલીની ચમત્કાર ભરેલી કરામત વિષે મહુજ કૃત્ય વિચાર. ગોપીનું આગમન અને નંદલાલ સાથે પ્રાગજીના ઘરમાં ચાહ પીવા જવું. નાટક મંડળી ચાલતી થવાથી આશારામ મસાણીનો હર્ષ અને ગોપીના નંદલાલ સાથેના પ્રેમ વિષે ક્લેશ. નંદલાલને બોલાવી નાટક લખનાર કવિ ન મળવા વિષે ચિંતા એટલામાં તેમની જાહેર ખબર વાંચી કવિરાજ અને રાજકવિ રમાનંદનું આવવું. રમાનંદની વાચાળતા તથા અભિનયકળાનો પરિચય, અને ગોપીને ખાનગીમાં એક્ટિંગ શીખવવાનું કામ તેને સોપતાં ગોપી સાથે તેના પ્રેમનો આરંભ. અગ્નિનો સ્પર્શ અને ઘીનું પીગળવું.

પ્રવેશ ૭ મો—રાજા મદનકેતુનું શયનગૃહઃ—રાણી મંદાકિની પોતાની પર્યંક શય્યામા ગાઢ નિદ્રાને આધીન થયેલી છે; એવામાં રાજા મદનકેતુ ધીમાં પગલાંથી પ્રવેશ કરે છે. અનંગપાળના સહાયક હબશી ગુલામની કપટ યુક્ત વાતોથી શંકા પિશાચિકાને વશ થયેલો મદનકેતુ કેટલીક વાર સુધી હૃદય સાથે વિચારયુદ્ધ ચલાવી છેવટે રાણીને જગાડે છે; રાણીનો વિનયયુક્ત પ્રશ્ન અને રાજાનાં સર્વથા વિરુદ્ધ ભાવદર્શક તથા ભયંકર ઉત્તર. છેવટે રાજાએ મંદાકિનીપર ખુલ્લા શબ્દોથી મૂકેલો વ્યભિચારનો આરોપ; પતિવ્રતા રાણીના શુદ્ધ હૃદયમાં ભયંકર આઘાત અને પોતાને નિર્દોષ સિદ્ધ કરવા માટે તેનો કરુણાજનક બચાવ. રાજાના સંશયનું નિવારણ ન થવાથી સતી મરવા માટે તૈયાર અને મદનકેતુના તમંચાનો શિકાર! અનંગપાળ અને ચંદાનું આવી લાગવું; એ બીજાને જોઈ સ્મિત કરવું અને સ્તબ્ધ થવું. ટેબ્લો !!!

અંક ૨ જો

પ્રવેશ ૧ લો—સેનાપતિ અનંગપાળનો આવાસઃ— પોતાના પાપી પતિના પ્રપંચ યુક્ત કર્મોની તપાસ રાખવામાટે અને રાજારાણીને તેના પ્રપંચજાળમાંથી છોડાવવામાટે પીયરમાંથી ગુપ્ત રીતે આવી પુરુષવેષ ધારી વિલાસી નામથી અનંગપાળની નોકરીમાં રહેલી સાધ્વી સુશીલાનાં દુષ્ટ પતિની સ્ત્રીની દુર્દશા વિષે ઉદ્‍ગાર ડાક્ટર કુમાર સ્વામીને લઈને અનંગપાળનું આવવું અને તેમના ગુપ્ત વાર્તાલાપથી રાજાના તમંચાનો શિકાર થયેલી રાણીના શરીરને વનપશુઓના ભક્ષમાટે જંગલમાં ફેંકાવી દેવાનું કરી તે મરી ગયેલી ન હોવાથી અનંગપાળે તેને એક ગુપ્ત સ્થાનમાં રખાવી, ડૉકટરના હાથે તેની સારવાર કરાવી હતી અને અત્યારે તે સારી સ્થિતિમાં

આવતી જતી હતી, એ ભેદ સુશીલાનાં જાણવામાં આવવો. રાજાને વિષપ્રયોગથી પોતાના માર્ગમાંથી દૂર કરી રાજ્ય મેળવ્યા પછી મંદાકિની સાથે વિલાસ સુખ ભોગવવા વિષેની અનંગપાળની આકાંક્ષા અને ડૉક્ટર સાથે તે વિષેની મંત્રણા, ચંદાના હાથે એ કાર્યને પાર પાડવાનો નિશ્ચય. સુશીલાના નશ્વર જગત વિ ખેદદર્શક ઉદ્દગાર ચંદાનુ આવવું અને પુરૂષવેશ ધારિણી સુશીલા (વિલાસી) ના સોંદર્યને જોઇ તેનામાં આસક્ત થવું. ત્યાર પછી ચંદાની અનંગપાળ સાથે વાતચીત અને કોઈ નિમિત્તે વિલાસીને પોતાને ત્યાં આવતો જતો કરવાના ઉદ્દેશથી પોતાથી વારંવાર આવી શકાય તેમ ન હોવાથી કામકાજનાં સંદેશા વિલાસીદ્વારા ચલાવવાનું અનંગપાળને જણાવી પોતાનું ઘર બતાવવાના નિમિત્તથી વિલાસીને પોતાની સાથે લઇને તેનું પ્રયાણ.

પ્રવેશ ૨ જો—એક્ટ્રેસ ગોપીનો બંગલો:—કવિ રમાનંદ સાથે બંધાયલા પ્રેમથી ઉન્મત્ત બનેલી ગોપીના સંતોષદર્શક ઉદ્દગાર એટલામાં આશારામ તથા નંદલાલનુ આવવું. આશારામે કરેલી ગોપીના પ્રેમની યાચના અને નંદલાલની હાજીહાથી તે માગણીને અપાયલી પુષ્ટિ, તેમની આ ભાંજગડને છુપાઇને સાંભળતા ઊભેલા રમાનંદ રાજકવિનું પ્રકટ થવુ, અને ગોપી તથા તેના પુનર્લગ્ન કરવાના વિચારનુ દર્શન. આશારામ તથા નંદલાલની નિરાશા અને ગોપી તથા કવિ રમાનંદનો આનંદ.

પ્રવેશ ૩ જો—રાજદાસી ચન્દાનો આવાસ:—વિલાસીમાંની પોતાની આસક્તિથી ઘેલી બનેલી ચંદાની તેના પ્રેમરસના પાનમાટે આતુરતા. લાગ આવેલો જોઇને શૃંગારવિનોદથી ચંદાને પોતામાં વિશેષ લુબ્ધ કરી સત્યના માર્ગમાં લાવવાનો વિલાસીનો પ્રયત્ન અને ચંદા તેના ઉપદેશને આધીન. વિલાસીએ અમુક કાર્યસિદ્ધિની પ્રતિજ્ઞા હોવાથી તે પૂર્ણ થયા પછી તેની સાથે લગ્ન કરી તેને વિલાસસુખ આપવાની બતાવેલી આશા.

પ્રવેશ ૪ થો—અનંગપાળનો ખાનગી આવાસઃ—રાજદ્રે મંડળના કેટલાક સરદારો સાથે અનંગપાળનો ગુપ્ત વાર્તાલાપ અને અલ્પ સમયમાં મદનકેતુને મારી રાજ્યમાં પોતાની સત્તા સ્થાપવા વિષેનો તેમનો નિશ્ચયાત્મક નિર્ધાર. ત્યાર પછી ચંદ્રા પોતાને ત્યાં આવતી અટકી ગયેલી હોવાથી વિલાસી (પોતાના નોકર)ને પોતાના વિશ્વાસમાં લઇ ડાક્ટર કુમારસ્વામીએ મોકલેલી ઝેરની શીશી તથા એક ચીઠી ચંદ્રાને આપવા માટે મોકલી બીજી કેટલીક સૂચના સાથે વિદાય કરે છે; પણ તે જતાને અંતે છુપાઇને અનંગપાળના ઉદ્ગાર સાંભળે છે. રાજાનાં મરણનું કાર્ય ચંદ્રાના હાથે તમામ થયા પછી ચંદ્રાને પણ કાંટા પ્રમાણે છાંટી નાખી મંદાકિની સાથેના પોતાના વિલાસમાર્ગને નિષ્કંટક બનાવવાનો તેનો વિચાર અને વિલાસીનો તેના પર ધિક્કાર વર્ષાવી સ્ત્રીચરીત્રથી તેના એ દુષ્ટ વિચારોને નિષ્ફળ કરવાનો દૃઢ નિર્ધાર.

પ્રવેશ ૫ મો—રાજા મદનકેતુનું વસંતભવનઃ-કોચપર સૂતેલા રાજાને પંખો કરતી ચંદ્રાના મુખમાંથી રાજાને નિદ્રાવશ થયેલો જોઇ ઝેરની શીશી હાથમાં લઇને નીકળેલા કેટલાક શુભાશુભ વિચાર અને વલાસીના સ્નેહનો તેના હૃદયમાં પ્રબળ વિચાર, વિલાસીનું આવવું અને રાજાને ઝેર આપી દેવા માટે તેનો ચંદ્રાને ઉપદેશ; ચંદ્રાની પ્રથમ "ના" પણ પછીથી વ્હાલાના હુકમને તાબે થવા માટે તેની તૈયારી. રાજા મદનકેતુનું જાગૃત થવું અને તેનો સમસ્ત સ્ત્રીજાતિ પ્રતી ધિક્કાર; વિલાસીનો તેની સાથે સંવાદ અને સ્ત્રીની ઉત્તમતાને સિદ્ધ કરવાની તેની બળવતી ચેષ્ટા ત્યાર પછી શોકના શમન માટે મદિરાપાન અને વારાંગનાના નૃત્ય ગાનનો સમારંભ ચંદ્રાને હાથે મદિરામાં રાજાને વિષપ્રયોગ, રાજાનું નિચેષ્ટ થવું. વિલાસીએ સીટી વગાડતાં સેનીકો તથા ડોકટર કુમાર સ્વામી સાથે અનંગપાળનું આવી લાગવું અને રાજાના મરણનો અપરાધ ચંદ્રાના શિરપર મૂકી ચંદ્રાને ચતુર્ભુજ કરવી. ટેબ્લો. ! ! !

પ્રવેશ ૬ ઠો—નાટકશાળામાંનો ગોપીનો ખાનગી રૂમઃ— ગોપીના પ્રેમને મેળવવાના પોતાના પ્રયત્નમાં નિરાશ થયેલો આશારામ મસાણી કવિને કાઢી મૂકવાનો વિચાર કરે છે. એટલામાં ગોપી સાથે પુનર્લગ્ન કરીને કોટ તથા હૅટ પર 'રીઝર્વડ' તથા એન્ગેજડ શબ્દો લખાવી વિચિત્ર અવતારમાં પોતાના આનંદને દર્શાવતો કવિ પ્રવેશ કરે છે; તેના કેટલાક વિલક્ષણ ઉદ્દગાર અને ત્યાર પછી ગોપી સાથે શૃંગાર વિનોદ. આશારામ મસાણીનો કોપ અને કવિને રજા. ગોપીનુ પણ નોકરી છોડીને કવિ સાથે પ્રયાણ અને આશારામની આશાનુ સત્યાનાશ.

પ્રવેશ ૭ મો—ભૂગર્ભમાંનું કારાગૃહઃ ભૂગર્ભમાંના કારાગૃહમાં રાણી મંદાકિનીને ગુપ્ત રીતે રાખવામાં આવી છે, ત્યાં વિલાસી (સુશીલા) પોતાના બંધુ રતિપાલ તથા રતિપાલના બે વાપ્રેર મિત્રો સાથે પ્રવેશ કરે છે. આજે અનંગપાળ રાણી જો સીધી રીતે ન માને તો બળાત્કારે પણ પોતાની ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવાને આવવાનો છે એ વાત વિલાસીના જાણવામાં આવેલી હોવાથી તેનો રાણીના પાતિવ્રત ને રક્ષવાનો નિર્ધાર તે સર્વનું છુપાઈ જવું અને અનંગપાળનું એક દાસી સાથે આવવું; દાસીને રાણીને ઓરડામાંથી બહાર લાવવાની અને પોતાના બે સાથીઓને સંભાળ રાખવાની આજ્ઞા, મંદાકિનીનું ઓરડામાંથી બહાર આવવું અને પ્રથમ તેની સાથે કેટલાક કુશળ પ્રશ્નોત્તરનો પ્રકાર ચલ્યા પછી અનંગપાળની તેના પ્રેમ માટેની યાચના, સતી રાણીનો ભય ને ધિક્કાર, છેવટે વાદ વિવાદમાં ન પહોંચવાથી અનંગપાળ બળાત્કાર કરવાને તૈયાર અને નકાબપોશ વિલાસી તથા તેના મદદગારના હાથથી છેલ્લી ઘડીએ રાણી મંદાકિનીના પાતિવ્રત્યનો બચાવ અનંગપાળના બે સાથીઓનો વધ અને પાપીનો પરાજય. ટેબ્લો!!!

१००१७

અંક ત્રીજો.

[સંદર્ભઃ—જેવી રીતે રાણી મંદાકિની ગોળી લાગવાથી સખ્ત ઘવાઇ હતી છતાં રાજાએ મરી ગએલી ધારવાથી દુષ્ટ અનંગપાળે તેના શબને વનપશુઓનો ભક્ષ બનાવવાનું નિમિત્ત બતાવી તેને એક ગુપ્તસ્થાનમાં રાખી પોતાના અપવિત્ર વિકારને શાંત કરવાના ઉદ્દેશથી તેને ઔષધોપચારથી આરોગ્ય દશામાં લાવવાની યોજના કરી હતી, તેજ પ્રમાણે અનંગપાળે રાજાને આપવા માટે આપેલા ઝેરને બદલે વિલાસીએ રાજાને મરણ સમાન દશામાં નાખી દેનાર એક વિશિષ્ટ ઓષધિનુંજ પાન કરાવ્યું હતું અને પોતાના બંધુ તથા વાઘેરોની સહાયતાથી રાજાના શરીરને એક નિર્ભય સ્થાનમાં પહોંચડાવીને એક બીજા મનુષ્યને મારી રાજાના શબ તરીકે ઓળખાવી સ્મશાનમાં તેનું અનંગપાળના દેખતાંજ દહન કરાવ્યું હતું; કારણ કે, અનંગપાળ વિલાસીને વિશ્વાસપાત્ર માનતો હોવાથી રાજાને વિષ આપવાનું તથા પછીથી તેના શબને બાળવા વગેરેનું કાર્ય તેનેજ સોંપાયું હતું. આ ઘટના નાટકમાં પ્રત્યક્ષ બતાવેલી નથી પણ તૃતીય અંકના પ્રથમ પ્રવેશમાં રાજા મદનકેતુને સાથેના સંભાષણમાં એ ઘટનાનો ઉલ્લેખ કરાયેલો છે,

પ્રવેશ ૧ લો—રાજસ્મશાનભૂમિઃ—અનંગપાળે મૃત રાજા પ્રતિ પોતાની લાગણીને બતાવી પ્રજાને ઠગવા માટે બંધાવેલા રાજા મદનકેતુના સ્મરણસ્તંભ પાસે ઉભેલા વિલાસીના જગતની ક્ષણભંગુરતા અને અસારતા વિષે વૈરાગ્યદર્શક ઉદ્‌ગાર, એટલામાં રતિપાલનું આવવું અને વિલાસીએ પૂછેલા રાજા તથા રાણીના કુશળ સમાચાર, વિલાસીની તેને પ્રથમ મહારાજાને તથા ત્યારપછી સંકેત મળતાં મહારાણીને ત્યાં લાવવાની આજ્ઞા. મદનકેતુનો પ્રવેશ અને સ્મશાનવૈરાગ્ય. વિલાસીએ તેને જણાવેલી અનંગપાળના

કરસ્તાનની કથા અને તે સાંભળી પોતાની નિર્દોષ રાણીને અવિચારથી મારવામાટે તેનો શોક અને તેના હૃદયમાં અનંગપાળ વિષે પ્રકટેલો કોપાગ્નિ વિલાસીએ તેને શાંતિથી કામ લેવાનો ઉપદેશ આપી એક સમાધિસ્તંભ પાછળ ઉભા રહેવાનું જણાવી રાણી મંદાકિનીને બોલાવવી. વિલાસીએ મદનકેતુના સ્મરણ સ્તંભને બતાવી રાણીને રાજાના સ્વર્ગવાસની વાત જણાવ્યાથી સતી રાણીનો ચિતામાં બળી સતી થવાનો નિર્ધાર; વિલાસીનો તેની સાથે સંવાદ અને રાણીના સત્યની કસોટી. છેવટે રાણીનો ત્યાંજ આત્મહત્યા કરીને મરી જવાનો નિશ્ચય; એટલામાં અર્ધાંગ મદનકેતુનુ પ્રકટ થવું; બંને એક બીજાને મરી ગયેલાં માનતાં હોવાથી બંનેના આશ્ચર્યની સીમા અને સ્તબ્ધતા. પતિ પત્નીનું મીલન અચાનક અનંગપાળના રાતે ગસ્ત કરવા નીકળેલા ત્રણ ચાર સૈનિકોનું આવી લાગવું; તેમની તલ્વારો મ્યાનમાંથી બહાર એટલામાં રતિપાલ તથા તેમના મિત્રોનો ગોળીબાર અને તે સૈનિકો ગોળીબારના શિકાર; ધર્માત્માઓનો પાપીઓના પાશમાંથી ઉધ્ધર.

પ્રવેશ ૨ જો—મિસિસ રમાનન્દ (ગોપી)નો બંગલોઃ—

પુનર્લગ્ન કર્યા પછીનો ગોપીનો જોવા લાયક અવતાર. પોતાના હાથમાંથી રમાનંદ છટકાવેલી સોનાની ચકલીને અને તેના પ્રેમી ચકલાને પાયમાલ કરવાના વિચારથી દુષ્ટ નંદલાલનું આવવું. ગોપી સાથે તેની વાતચીત અને ગોપીએ કવિના વ્હેમી સ્વભાવને લીધે ઘરમાં રોજ ચાલતી તકરારોથી અને ખોવાયલી સ્વતંત્રાથી બતાવેલો પોતાનો કંટાળો. નંદલાલે જો તે રમાનંદ સાથે છુટાછેડા કરે તો એક જાગીરદાર સાથે સાટું નક્કી કરી હજારોની આવકનો બતાવેલો લોભ અને ગોપી લોભના જાળમાં છુટા છેડા કરવાનો તેનો નિશ્ચય. આ બધી વાત છુપાઇને ઉભેલા રમાનંદે સાંભળવા છતા બતાવેલી અજબ શાંતી અને ગોપીને ગભરાવી દશ હજાર રૂપીયા લઇને છેવટે પોતાના અવતારા પ્રાયશ્ચિતથી સુધારવા માટે છૂટા છેડા કરવાની

તેણે બતાવેલી વિક્રમાદિત્ય સમાન ઉદારતા અને પુનર્લગ્ન તેમજ પ્રેમલગ્ન અને ઇન્ટરમેરેજ વિષે તેનો અંતઃકરણપૂર્વક તિરસ્કાર.

પ્રવેશ ૩ જો—મહારાજા અનંગપાળનું વંસત ભવનઃ— અનંગપાળના સ્ત્રીની મોહિની વિષે ઉદગાર. વડારણોનું દેશી સંગીત અને ત્યાર પછી બંદિની ચંદાનો પ્રવેશ. સુશીલા પીયરમાંથી પાછી આવેલી ન હોવાથી અને મંદાકિની હાથમાંથી છટકી ગયેલી હોવાથી સ્ત્રીના સમાગમ વિના જીવનને નિરર્થક માનતા કામાસક્ત અનંગપાળની ચંદાના પૂર્વ પ્રેમની પુનઃ યાચના વિલાસીમાં સંપૂર્ણ આસક્ત થયેલી અને તેના ઉપદેશોથી પાપને ધીક્કારતાં શીખેલી એક વખતની છટકેલી ચંદાના આદર્શ ધર્મ વિચાર અને અંનગપાળ તેણે વર્ષાવેલો ભયંકર તિરસ્કાર છેવટે મદોન્મત અનંગપાળનો તેનાપર બળાત્કાર અને તેને એટલામાં વિલાસી, રાજા મદનકેતુ, રતિપાલ તથા તેના વાણેર સાથીઓનુ મારી નાખવાનો નિર્ધાર; પણ આવી લાગવું અને ધર્મ શસ્ત્રથી પાપીના પ્રયત્નનો પ્રતિકારઅનંગપાળ બંદીવાન અને મદનકેતુનો જયજયકાર !

પ્રવેશ ૪ થો—અમદાવાદમાંની એક ધર્મશાળાઃ—ધર્મશાળાના કારકુન શંકરલાલનો કારકુનની માઠી હાલત વિષે બળાપો; એટલામાં નાટકના ધંધામાં પંચોતેર હજારનું પાણી થવાથી પુનઃ મસાણમાં લાકડાં વેચવાના બાપદાદાના ધંધામાં લાગેલા અને કરાંચીના મસાણમાં લાકડાં વેચવાનો કોન્ટ્રેક લેવા ગએલા આશારામ મસાણીનું કરાચીથી આવતાં આરામ લેવા માટે ધર્મશાળામાં આવવું અને તરતજ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી દેશમાં જઇ નવાં લગ્ન કરી પાછા સ્યામનગર જતા રમાનંદનું ત્યાં આવી લાગવું. તેમની કેટલીક વાતચીત અને ખુલાસા. ત્યાર પછી ગોપી હાથમાંથી ચાલી જતાં પોતાની કમાણીને ચાલુ રાખવા માટે દિલ્લી લખનૌથી ત્રણ ભોળી બાળાઓને ઉપાડી લાવી પાછા ગામ જતા નંદલ લભાઇનું પણ ત્યાં પધારવું. ધર્મશાળામાં હિન્દુસ્તાની છોકરીઓનાં નાચ ગાયન ધર્મશાળામાં કારકુનનો

પોકાર અને રૂમને સાફ કરવા માટે જાગીરદારને બદલે એક જુગારી સાથે નંદલાલે અથડાવાથી દોલત બરબાદ થતાં ઉદરપોષણમાટે ધર્મશાળામાં ચાકરડી તરીકે રહેલી ગોપીનો પ્રવેશ. તેને ઓળખતાં સર્વનું આશ્ચર્ય, ગોપીનો પશ્ચાત્તાપ અને વ્યભિચારિણી સ્ત્રીની દુર્દશાનું પ્રત્યક્ષ ચિત્ર, દયા આવવાથી રમાનંદે ગોપીને ધર્મની બહેન માની તેના પોષણભારને પોતાના શિર પર ઉપાડવાની બતાવેલી ઉદારતા આશારામની અનુકંપા, હિંદુસ્તાની બાળાઓનો ગભરાટ અને નંદલાલના ફંદામાંથી છૂટવાનો તેમનો નિશ્ચય તેમાં આશારામ તથા રમાનંદની મદદ અને છેવટે પોતાના સ્વાર્થ માટે નિર્દોષ નગરીના અવતારને બગાડનાર નફ્ફટ નંદલાલ નામમોહીયાને પડેલા ખાસડાના માર સાથે હાસ્યવિભાગની સમાપ્તિ.

પ્રવેશ ૫ મો—મદનકેતુના મહાલયમાં ચંદાનો આવાસઃ—ચન્દાની સખીઓ વિલાસીના યોગે પોતાની સખીના થનારા ભાગ્યોદય વિષે વાર્તાલાપ કરે છે, ત્યાં ચન્દા આવી લાગે છે અને સખીઓ તેના સ્નેહ ઉદગાર છૂપાઈને સાંભળે છે ત્યાર પછી સખીઓનો ચન્દા સાથે કેટલોક મધુર વાણી વિનોદ વિલાસીના આવવાથી સખીઓનું પ્રયાણ અને ચંદા તથા વિલાસીનો શૃંગાર સંવાદ.

પ્રવેશ ૬ ઠો—શ્યામનગરની રાજસભાઃ—અનંગપાળ તથા તેના સાથી ઉપરના આરોપો સિદ્ધ થઈ ચૂકેલા હોવાથી અનંગપાળને મરણની અને ડોક્ટર તથા હબસી ગુલામને અપાયલી આ જન્મ કારાગૃહવાસની શિક્ષા વિલાસી પોતાની સેવાના બદલામાં ઇચ્છિત વસ્તુ માગવાનું વચન મેળવી પોતાના સત્ય સ્ત્રી રૂપમાં સુશીલા તરીકે વ્યક્ત થાય છે અને રાજા પાસેથી સૌભાગ્યનું દાન ઇનામ તરીકે માગે છે. અપરાધીઓને ક્ષમા અને સુશીલા પોતે આ હોવાથી ચંદાનો સુશીલાના બંધુ રતિપાલ સાથે લગ્ન સંબંધ. શાંતિ વિસ્તાર અને આશીર્વાદાત્મક ભરતવાક્ય સાથે નાટકની પૂર્ણાહુતિ.

સમાપ્ત

નાટકનાં પાત્રો

પુરુષ પાત્રો

મદનકેતુ—શ્યામનગરનો તરુણ અને ધર્મશીલ રાજા; મંદાકિનીનો પતિ.

અનંગપાળ—મદનકેતુનો સાઢુ અને સેનાપતિ; છળપ્રપંચની સજીવન પ્રતિમા અથવા જીવતો શયતાન.

વિલાસી—પુરુષવેષધારિણી સાધ્વી સુશીલા.

રતિપાલ—સુશીલાનો બંધુ અને અનંગપાળનો સાળો.

કુમારસ્વામી—રાજાનો ખાસ ડૉક્ટર અને અનંગપાળનો સાથી.

આશારામ—મમાગીની અટકથી ઓળખાતો એક નવીન નાટક મંડળી ઊભી કરીને થયેલો નાટક મંડળીનો માલિક અને એક્ટ્રેસ ગોપીનો આશક.

નંદલાલ—નખોદિયાની અટકથી ઓળખાતો ગોપીના પ્રતાપે પૈસાદાર થએલો પ્રેમબજારનો નામચીન દલાલ.

રમાનંદ—રાજકવિ અને કવિરાજના નામથી પોતાને ઓળખાવનાર એક હડતાળિયો કવિ; સુધારાના પ્રવાહમાં તણાઈ કુંભારણ ગોપી સાથે પુનર્લગ્ન કરી તેનો થએલો નાતરાનો ધણી અને પછી ઠોકર ખાઇને ઠેકાણે આવેલો સદ્‌ગૃહસ્થ.

એ ઉપરાંત રાજદ્રોહી મંડળમાંના સરદારો, સૈનિકો, પ્રતિહાર ઘેરે, પ્રધાન અને સભાસદ ઇત્યાદિ.

સ્ત્રી પાત્રો

મંદાકિની—રાજા મદનકેતુની મહાસૌંદર્યવતી અને સતી રાણી.

સુશીલા—અનંગપાળની મંદાકિનીની જ્યેષ્ઠ ભગિની સુનંદાના સ્થાને આવેલી નવીન પત્ની; પિશાચની: દેવીતુલ્યદારા અને આર્યાવર્તની આદર્શ અબળા.

ચન્દ્રા—પ્રથમપાપ માર્ગમાં વિચરનારી પણ પાછળથી વિલાસીના સમાગમથી ધર્મશાલિની થયેલી ખવાસ જાતિની એક દાસી.

ગોપી—કુંભાર જાતિની એક વિધવા, નાટકની એક્ટ્રેસ થઈ ચકડોળે ચડેલી અને પછીથી ઠોકર ખાઇને ઠેકાણે આવેલી એક છટકેલી સ્ત્રી. એ ઉપરાંત સખીઓ, દાસી, વારાંગનાઓ વડારણો ઇત્યાદિ.

સ્થળ—શ્યામનગર તેના આસપાસના પ્રદેશ અને અમદાવાદ

જીવતો શયતાન

નાટકનાં ગાયનો

૧

નાન્દી.

બાળાઓ—શ્રી મુરારી મંગળકારી
દિવ્ય શ્યામ મૂર્તિ સારી—શ્રી૦
સાગર માંહિ નૌકા વિભુ તારી;
ભયંકર તોફાનો દે નિવારી;
ધાર વરદ કર શિરપર,
જય જય કર શાંતિ પ્રસારી—શ્રી૦

(૨)

ચન્દા—જોબનિયું મારૂં આ કારી કટાર;
ખરે એ જખમ જીવ લેનાર—જોબનિયું
ચીરે રતિધારે, છાતલડી સારે;
વીતે નહિ મારી રાત લગારે.
જાગીને થાય છે સ્હવાર (૨) જોબનિયું
વેરી અનંગે ચઢાવી તરંગે,
વિકાર અંગે, રંગે ઉમંગે
ચોળીનાં બંધ તૂટનાર (૨) જોબનિયું

૩

ચન્દ્રા—પ્રેમરંગી વિહારી આજ આવો
રસીક પાન પીજીએ
કળા ચંદની રસીલી વ્હાલા વિના નવેલી
અનંગ—પ્રીતી પાત્ર અરસ પરસ
ભક્તિ ભાવે ભજીશું રાજ—રંગી૦
અંતર શુદ્ધ કુસુમ જેવું તારૂં રસીલું
ચંદા—વ્હાલા પ્રેમી લ્યો સુગંધ મીઠી
અનંગ—મળીપ્રમદા પ્રિય ધાર થયો સફળ આ અવતાર

૪

સુશીલા—જૂઠો આ સંસાર છે સહુ જૂઠો આ કારભાર
જૂઠો કારભાર જગનો જૂઠો છે વ્યવહાર
સર્વે સારઅસાર મુરખા ! સમજ લગાર—જૂઠો.
ખેલ ખલકનો સઘળો ખોટો જેમ વિદ્યુત ચમકાર
જાદૂગરની બાજી માફક સાર નહીં તલ ભાર-મુરખા
અલ્પ આયુ છે તારૂં જીવડા કરજે પર ઉપકાર
'ભુત દયા' એ સૂત્ર શીખજે તરવા આ
ભવપાર-મુરખા.

૫

ગોપી—રસીલી હું જોબન ઘેલી છું નાર
નયન ઇશારે, કારી કટારે;
કામીને કરૂં ઘાયલ હું નિરધાર—રસીલી૦
રૂપ જોઇને દાના દીવાના થાયે;

જ્યાં જોઉં ત્યાં લોકો રાહે છુપાયે;
અવળચંડા મારી આડે ફરીને
અડપલાં કરે છે હજાર—રસીલો૦

૬

નંદલાલ—નંદલાલ ગોપીની જોડ વાહ વાહ
ગોપી— જેમાં નહી ખાંપણ કે ખોડ વાહ વાહ
જેવી લુચ્ચી લાલબાઈ
નંદલાલ—તેવા છે આ ભીમભાઈ—નંદલાલ૦
ગોપી— ગોપી ગુલાબી બગીચો ઇરાની માળી છે તેનો
નંદલાલ;
નંદલાલ—રંગીન ફૂલડાં તાજાં સુગંધી લે જેનું બાગ
વિશાળ
ગોપી— આંખનાં ઇશારામાં ઘાયલ બને સહુ આશક
મરે છે હજાર
હાય મારા આશક મરે છે હજાર—જેવી લુચ્ચી૦

૭

સખીઓ-યુવતિ નવેલીરે મન્મથ પૂજન કરવા ચાલી,
રંગી દુકૂલ નાના રંગે, કરતી સ્પર્ધા વસંત સંગે
કંઠે ધરી બકુલની માળ—યુવતિ૦
મંદાકિની-કાન્તના રતિરાસથી વસંત સુખકર થાય;
જેમ રજની ચંદ્રયોગે પ્રફુલ્લ અતિ દેખાય;
સખીઓ-રજની ચંદ્ર રમે છે રંગે, સખિ ! રમજો
સ્વામી સંગે
મંદાકિની-મન મલકાય, મદ છલકાય—યુવતિ૦

૮

સખીઓ—કાન્ત સંગે ઉમંગે વસંત રંગમા;
ઝીલી ઝીલાવ પ્રેમના તરંગમાં—કાન્ત.
મધુર મધુર હાસ્ય કરી દાસ્ય તું બતાવજે;
લોચનશર મારી લલિત હાસ્યથી લોભાવજે,
મંદાકિની—લાગ્યું મને એ રસીલાનું ધ્યાન (૨)
ભાન ભૂલી આ ભામા મોહી અનંગમાં—કાન્ત૦
સખીઓ—મદનકેતુ નામ અર્થ જેનો, અનંગ છે;
રતિ સમાન મદન મૂર્તિનો તને પ્રસંગ છે;
મંદાકિની—ગાતી લજાતી રમા પ્રેમગાન (૨)
માન મેલી લપાઈ પતી ઊછંગમાં—કાન્ત૦

૯

મંદાકિની—કાન્ત મુકુટમણી રસિક રતિ વિહારી;
મદનકેતુ—કામિની કટાક્ષ કારી
મંદાકિની—મદન માર હરે ધૈર્ય રમણુ ! મંદિરે પધારો—કાન્ત
મદનકેતુ—વસે મન કુસુમ રસે, ભોગી ભ્રમર કેમ ખસે
મંદાકિની—મધુર પુષ્પ ચૂસો અલી !
પ્રીતિનાં ભોજન, પ્રીતિના ભાજન શ્યામ પિયા
આજે જમી રમી લ્હેરે ઝુકો વિહારી—મુકુટ.

૧૦

ગોપી—બાંકે બલમાને બેયાં મરોર ડારી,
છોડો છોડો જી છયલા મયં હાય હારી—બાંકે૦

શેર.

અદા દિખાકે સનમ વો કમાલ કરતે હય;
દિલે આશકકો છુરીસે હલાલ કરતે હય;
નામંજુર વસ્લકા સવાલ કરતે હય;
જીના આશકકા જહાંમે વબાલ કરતે હય;
નાજોંકી પાલો મય તો નારી અછુતી કવારી—બલમા

૧૧

ગોપી—મરદને મરઘડાનો શો એતબાર;
બન્ને કહે છે કે બૈરીને માર;
ન કરતા કદર કામિનીની ગમાર;
ન હું તો કરૂં ખોટનો રોજગાર—મરદ૦
કદાપી ભુંડામાં ભલાઈ ન આવે;
પુરુષ નારીને લાત જુતી લગાવે;
હુકમ બાયડી રાત ને દિન ઉઠાવે;
છતાં યે નરોની નજરમાંહિ નાવે
રમાનંદ—છે મારો રંગ સહુ મર્દોથી નિરાળો.
ગોપી— ક્યાંક ન હોય હવસનો ચાળો;
રમાનંદ—તારા ધગડા મરઘડાને ભુલી જા તું;
પોપટ કે પ્રેમી કબૂતર છુ હું;
ગોપી— વાહરે પ્રિયતમ મનહરનાર—મરદ.

૧૨

ગોપી—લાલ કવિ ! લટકેથી સાથે ફરીશું
રમાનંદ—નોટ લઈ હોટલમાં ટોટલ ભરીશું
બ્રાન્ડીનો ભરી ગલાસ;
ખાસ કરીશું વિલાસ;

ગોપી—પ્રેમનો વિલાસ ખસ તાનંદનો આપે ભાસ,
રમાનંદ—તન મન સુખનો વિલાસ-વાલા.
ગોપી—વિપ્ર ને કુંભાર નાતરૂં કરીશું;
રમાનંદ—પોઝીશનથી મોટરમાં ફરીશું;
ગોપી—ધુળ દુશ્મનની આંખમાં ધરાશુ,
રમાનંદ—સાસ જીવીન સાથે મરીશુ;
ગોપી—એવી ન વાણી, વદો છેલાણી;
મરે દુશ્મન ને આપણુ હસીશું—લાલ.

૧૩

સુશીલા—અભાગી જો જાગી પળમાં આંખ મીચા શે,
ભલાઇ કરી લે કાંઈ સુખીતો થવાશે,
અમર થવાનું નથી કોઇ પણ મરણ ભમે સાથે.
સુખ સાહ્યબી સઘળુ છોડી જાવું છે જીવડા ખાલી હાથે
ઓ જીવડા! ખાલી હાથે-અભાગી
સગાં સંબધી દૂર થશે જ્યા ચડયો ચિતા માથે;
પાંપ પુણ્ય બે વસ્તુ કેવળ છેવટ સાથી છે સંગાથે;
કર મૈત્રી ધર્મ સાથે-અભાગી,

૧૪

ગોપી—બાઈ રે નાવલિયો છેલ છે લટકાળો,
છોગાળો એ તો લાગે રસવાળો મને વ્હાલો-નાવલિયો
વાણી મીઠી બોલે રસીલો,
શ્યામ કવિ રૂપાળો,
મારો મધુરી મૂરલીવાળો (રંગીલો)
રૂડો રઢિયાળો મદન મદવાળો,
ગોપી પરણી ફક્કડ લાલો—નાવલિયો.

૧૫

ગોપી—વ્હાલા સુખની ક્યારી તારી પ્યારી
રમાનંદ—વ્હાલી અંતરમાં છુપી ધરી
ગોપી—વ્હાલા આવો.......... આહા
રમાનંદ—પ્યારી થાઓ...........આહા
ગોપી—જાઓ જાઓ...........આહા
રમાનંદ—પાઓ પાઓ
ગોપી—જાઓ જાઓ તમે જાઓ ધૂતારા
બળ્યા તમારા ઢંગ—વ્હાલા.

ચન્દા— ૧૬

સ્વપ્ન સ્નેહન સતાવે, રતિ સંદેશા લાવે, મદન પત્ર મોકલાવ,
મને ઘેલડી બનાવે વિરહ ઘેલડી—સ્વપ્ન૦
આવી પ્રેમદાહ એ વિલાસી જગાવે;
ઘુંટડો ન પ્રીતી પીયૂષનો ભરાવે,
હાય સદા શોકમાં ડુબાવે, હૃદય વેલડી સુકાવે-મને ઘેલડી
થાકી વાટ જોઇ એ હઠીલો ન આવે;
જંગ અંગ અંગે અનંગ આ મચાવે;
બાણ મહા મોહના લગાવે, ચપળ ચિતડું ચળાવે-મને ઘેલડી

ચન્દા— ૧૭

ધારો રસીલી દીન નારી રે મોહન મન મંદિરે;
થાઓ પ્રાતમજી મારા. કોડીલા કામણગારા-ધારો.

સાખી

દૂર દિલથી સહૂ સંસાર કરૂં કે ન કરૂં
અંતરે આપનો આગાર કરૂં કે ન કરૂં;

તમે કરશોકે જફા મારી વફાને બદલે;
કહોને અય સનમ! હુ પ્યાર કરૂં કે ન કરૂં?–ધારો.

ચન્દા:— ૧૮

કામણગારા છોજી પ્યારા મારા મોહન મનહરનાર હૈયાહારછો।
જીવન ધન તમને હું સોપું સ્વામી અબળાના આધાર-
સુખભંડાર છો.
કામણગારા, પ્રિયતમ પ્યારા મારા મોહન મન હરનાર
હૈયાહાર છો.

વિલાસી—બાળા અમે પ્રેમી પંખી વિલાસી
અમે પ્રેમ પાને રહીએ વિકાસી-કામણગારા૦

ચન્દા—વ્હાલાને રૂપે ઘેલી.

વિલાસી-વ્હાલી મુજ જીવનવેલી.

ચન્દા—પામી હું આજે તો મનમાન્યો પતિ.

વિલાસી-રસિકા રસિલી રૂપ ગુણમાં રતિ,

ચન્દા—ફૂલની કળી છું.

વિલાસી-પ્યારી ભ્રમું હું—કામણગારા૦

સુશીલા— ૧૯

દિન એક એવો આવશે
જ્યારે દયાઝરણો ઝરતાં પાપીનેય પલાળશે–દિન૦
કળિકાળમાં પણ વીરનારી દેશને દીપાવશે;
નિજધર્મને પતિ ભક્તિથી સંસાર સ્વર્ગ બનાવશે–દિન૦
દૃઢ આત્મબળથી આર્ય બાળા આવશે રણભૂમિમાં
પરમાર્થની પ્રતિમા બની તે સ્વાર્થ લોભ ઘટાવસે–દિન૦

૨૦

તવાંયફ—પીયો મોરે છયલા ! યે સ્દવાકી પ્યાલી
ખુમ ભરા હય જામ કીજે ખાલી;
ગમ ટલે હો ખુશહાલી —છયલા૦

શેર

જામ યે ઈકસીરકા હય રાત દિન ચલતા રહે;
ગમ અલમ રોજ ઓ શબ યે દિલકા હાથ દો મલતા રહે,
ભર સાકી તૂ યે મય જામ-રે છયલા

૨૧

(CHORUS)

રમાનંદ—I am married you know,
reserved my life, now reserved my life
for Gopy my wife.
This is the latest, greatest fashion—
That we are going to show, to you.
Hip hip, hip hip hurrah !

કોરસ

આઇ ઍમ મૅરીડ યૂ નો;
રીઝર્ડ માઈ લાઇફ, નાઉ રીઝર્ડ માઇ લાઇફ
ફૅાર ગોપી માઇ વાઇફ.
ધીસ ઈઝ ધી લેટેસ્ટ, ગ્રેટેસ્ટ ફૅશન-
ધેટ વી આર ગોઈંગ ટુ શો, ટુ યૂ.
હિપ હિપ, હિપ હિપ, હુરરા

૨૨

રમાનંદ—વાવારે પ્યારી કામણગારી;
મને ઘાયલ કીધે તેં મારી મોહ બાણ
ગોપી—છોડોને છેડ અહીં જોશે મસાણી,
રમાનંદ—જોશે તો રોશે બેટો રાગ તાણી.
શાને ડરે છે વ્હાલી ઓ સુજાણ ?
બોલે કોઇ તો બતાવું મસાણ
આશારામ કેવી હું જો જે માંડું છું મોકાણ.
ગોપી—વ્હાલા તારી દિલજાન મારૂ તું છે ગુમાન
રમાનંદ—લટકા મટકાથી આ કાળજડું કોર્યુ
હવે ધીમેથી તાણ તારી તીરછી કમાન-વાવારે૦

૨૩

ગોપી—હાથ છોડો કંકણ નંદાયે;
ઓહ હાય વોય વોય.
રમાનંદ—રૂપ જોઈ મને કાંઇ કાંઇ થાયે;
અરે હાય હાય હાય.
ગોપી—છોડો છબીલા હું ગઇ હારી,
બળી તમારી ટેવ નઠારી;
છોડો છોડો મારો હાથ મરડાઇ જાય છે,
રમાનંદ— મારા નાના ભાઈની ભાભી એમાં શું થાયછે?
ગોપી— મારો જીવ જાયછે, બહુ દુઃખ થાય છે,
તારા નખરાથી મને આમ આમ થાયછે,
રમાનંદ— અરે હાય હાય હાય-હાથ છોડો

મંદાકિની— ૨૪

પામી મનુષ્ય દેહ આ સુકૃત જો ન કરાય,
જાત કજાત ગણાય ને માત તાત લજવાય
છે પરસ્ત્રી સંગત ઝેર હળાહળ જીવન તન ધનને હરશે
જન જે પડશે મોહ કૂપમાં મ્હોત વિના તે સહુ મરશે
નહિ અંધ બનીને અધર્મ કરવો અભીમાને મરડાઈ કરી,
લાખ શૂર રાવણ કીચક સમ રણમાં ક્ષણમાં ગયા ખપી.
પર દોલત માનો પત્થર જેવી પરસ્ત્રી જાણો માત સમાન,
એ વેદવાક્યને જો અનુસરશો તો અંતે મળશે ભગવાન;

ચાપો— ૨૫

હું તો છેલી છબીલી અલબેલી
રસીક રસવેલી સુગંધે ભરેલી નાજુક નવેલી હુંતો૦
રંગે રસીલી હેતે હઠેલી
પ્રાણપતીની નાર વરેલી
સંગે વસેલી થઈ હું ઘેલી
ભાવે ભરેલી પ્રીતે ઠરેલી હુંતો૦

રમાનંદ— ૨૬

આર્ય ઉજળા જેહ મનાતા
તે આજે સહુ અધમ બન્યા તે— આર્ય૦
અધર્મે ધારે ન્યાય વિહારે
પાપ પ્રસારે છળબળ સારે— આર્ય૦
સંસાર છે દુઃખકર, વ્યભિચાર ઘરઘર
વાધ્યો ભૂતલપર અધમ બન્યા છે— આર્ય૦

અવર પુરૂષ ઇચ્છે નારી, શીલ તજી થઇ બાજારી
દુર્ગતિ શી ભારત ! તારી; બન્યા અધર્મી નરનારી
ધર્મ નીતિને સંહારી; આર્ય માતનાં ગૌરવ ધારી
સંતાનો સહુ દુરાચારી-અધમ બન્યા છે—આર્ય
૨૭
બહારણો—રસીલાજી રે મનમાં વેદના શાને જગાડી,
અલબેલા ! રજની કયાંરે વીતાડી?-હો રસીલાજી.
વીતી પાસાં બદલતા, વેરણુ થઇને રાત;
તોય ન આવ્યા કંથજી ! છેવટ થયો પ્રભાત;
જાણ્યું ન છેલ હશો આવા ધૂતારા;
બોલ્યુ ન પાળનાર જૂઠા ઠગારા—હો રસીલાજી.
પાસ હવે નહિ આવશો, કરો દૂરથી વાત;
અમેય કૈં સાંધા નથી; મોંઘી છે અમ જાત;
છળશો નહિ છેલા ! છળબળથી નારી,
આંખ કામણગારી મારી;
સમજો રસઘેલા ! છેડ ન આ સારી,
છેહલો છોડો હું હારી—હો રસીલાજી.
૨૮
રામકુવારી—કાંટો લાગો રે દેવરિયા મોસે સંગ ચલો ના જાય
સંગ ચલો ના જાય મોસે સંગ ચલો ના જાય-કાંટો.
પીર હાયરે પ્રાન લેત હય નિકસત નાહીં દુઃખ દેત હમ;
જાઓ દેવરિયા ! બૈદ બુલાવો
કાંટા યે બયરી નિકસાવો;
લાગો અરરરરરરર લાગોરે-દેવરિયા મોસે સંગ.

૨૯

ંદલાલ—દોડો દોડો બળવાખોરો માર મારવા આવ્યા છે,
આશારામ—પીટો ખૂબ ખૂબ
રમાનંદ—હાથે આવ્યો છે એ પાજી
આશારામ—પાપ નઠારા કરવામાં આ નખોદ નંદો ફાવ્યો છે,
ગોપી—મારો
નંદલાલ—ના ના,
ગોપી—ચરબી એની તાવો તાજી—દોડો
એ છે બદમાશ કરે ધર્મનો વિનાશ;
કરે પાપથી વિલાસ, એને દો એવો ત્રાસ;
નંદલાલ—તમને સમજાવું શેણે
આશારામ—વળશે ન કાંઇ કેણે;
રમાનંદ —(પોઝીશનમાં પૂળો મૂકી તોડું ટાલ)–દોડો

૩૦

ચન્દા—અગર તે યાર મારો તો સફળ સંસાર મારો છે
કૃપા તેની થતાં જાણીશ કે કિરતાર મારો છે—અગર
મહીલી આંખ તેની જોઇને ચકચૂર બેઠી છું;
બની બેહોશ જેની તે ખરો હુશિયાર મારો છે—અગર
ન મસ્જિદમાં ન મંદિરમાં ન મક્કામાં ન કાશીમાં
ફકત આ દિલ બની દિલમાં વસ્યો દિલદાર મારો છે-અગર

૩૧

ખીઓ–નવયૌવન મદમાતી નારી, પતિરતિરસ છલકાવે
કેશની કાળી ઘટા, મુખચંન્દ્રની છટા,
શેષ ચન્દ્ર લોભાવે–નવયૌવન૰

૩૧

કામયુદ્ધભુમીની વીરા, કામદુર્ગે દૃઢ રાખી ધીરા
રૂપરાતની અસી, ધર કરમાં ધસી;
ચન્દા—જાઓ જાઓ પ્રિયતમજી આવે—નવયૌવન૦

૩૨

વિલાસી—લલના લટકાળી
ચન્દા—વનિતા વનના રસભોગી—લલના૦
છબી છેલ છોગાળા છટાથી, ભામા ભોળી ભાળી.
પ્રેમ જાદુથી ભુરકી નાખી.
વિલાસી—પાઈ તેં પ્રેમપ્યાલી—વનિતા વનના૦
કામ બાણ મારે છે બળથી, તારી કીકી કાળી;
મોહશસ્ત્રથી નાખ્યો વીંધી
ચન્દા—પરણીશું હાથ ઝાલી—વનિતા વનના૦

૩૩

સર્વ—(ભારતવાક્ય)
સંસારે સાગર સુખનો છલકાજો
વિકસો દયા સુમન—સંસારે૦
ધાન્ય ધને, પુણ્ય ધને, શુદ્ધ મને ભારત મલકાજો
પાપ અરી, દૂર કરી, ધર્મ ભરી, કુમત હરી;
વિભુવર સચરાચર જગના હે જન્મ મરણ ફેરો,
તું છે દાતા ત્રિભુવન ત્રાતા, જય જય કર–સંસારે

સમાપ્ત